

K průzkumu středověkých objektů v Kraskove a Kyjaticiach

(Využití výsledků archeologického průzkumu pro další práci historika umění)

MILAN TOGNER

Komplexní průzkum středověkého sakrálního objektu předcházející jeho obnově či restauraci, přináší ve většině případů řadu nových zjištění, která nejen zpřesňují naše znalosti o architektonickém a uměleckém vývoji objektu, ale především díky těmto znalostem dovolují stanovit optimální způsob restaurace a obnovy. Při známé, poměrně velmi nízké frekvenci písemných zpráv a pramenů je to především archeologický průzkum, který pomáhá osvětlit většinou nejranější fáze stavby a navíc s objektivitou, která je tomuto oboru vlastní.

Můj vlastní zájem je věnován především středověké nástěnné malbě na Slovensku. Existence nástěnné malby je ovšem determinována architekturou a správné hodnocení architektury, případně architektonického vývoje objektu, je nepochybně jedním ze základních kritérií pro správné hodnocení nástěnné malby.

Převážná většina nástěnných maleb na Slovensku je soustředěna ve venkovských sakrálních stavbách. Svým rozsahem, půdorysem a tvarem jsou tyto stavby adekvátní svému významu a účelu v malých, převážně zemědělských, hornických a hutnických komunitách. U většiny těchto kostelů jde o zjednodušené, tzv. kolonizační typy sakrální architektury, které v souladu s osídlováním té které oblasti pocházejí většinou z druhé poloviny 13. a z průběhu 14. století.

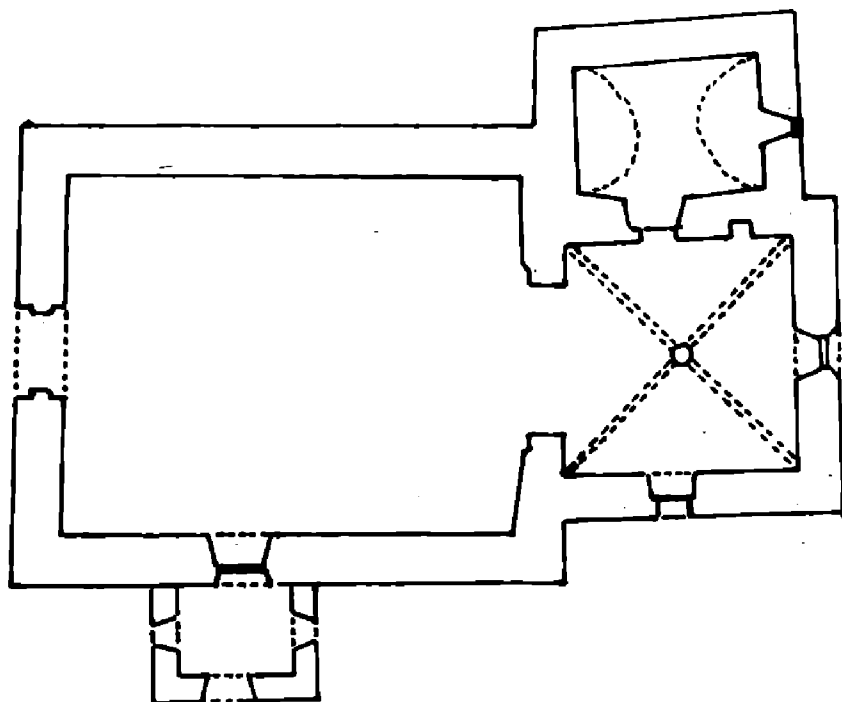
Charakteristickým znakem těchto staveb je ryze funkční a jen velmi málo výtvarně pojedený formální architektonický aparát. Určitá strohost této architektury a zvláště existence rozsáhlých ploch plně stěny, přímo předurčuje interiér k výzdobě nástěnnou malbou. Mezi dokončením vlastní stavby a realizací její vnitřní výzdoby můžeme předpokládat určitý časový odstup. Vlastní stavba kostela vznikala především při vysazování obce, jako víceméně kolektivní dílo prvních obyvatel, tedy v relativně stísněných ekonomických podmínkách. Její vnitřní výzdoba nástěnnými malbami a patrně i dalšími doplňky výtvarného charakteru následuje až v období jisté prosperity a konsolidace obce nebo městečka.

Výjimku zde tvoří právě městské kostely, kde naopak nástěnná malba následuje téměř bezprostředně po dokončení stavby – to je příklad Košic, Levoče, Štítníku nebo Plešivce. U dnes zachovaných městských kostelů s mnohdy bohatou výzdobou nástěnnými malbami ovšem musíme brát do úvahy fakt, že jejich výstavbě téměř vždy předcházely starší sakrální stavby, ať již stavebně pojaté do komplexu nové výstavby nebo v následujících letech zaniklé. Např. košické sv. Alžbětě předchází románský kostel, o kterém máme písemnou zmínku již z roku 1230, v Levoči víme dokonce o trojici později zaniklých kostelů, které předcházely vybudování sv. Jakuba, původní sakrální stavbu v Štítníku je třeba hledat v dnešní sakristii apod.

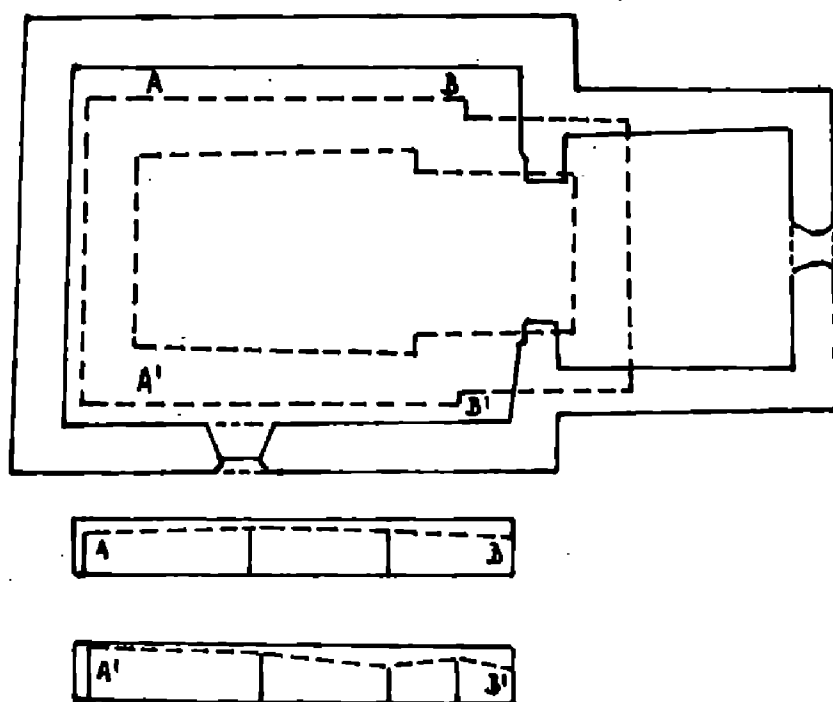
U venkovských sakrálních staveb se v převážné většině uměnovědné literatury zabývající se středověkou nástěnnou malbou na Slovensku, předpokládá velmi dlouhý časový odstup mezi realizací stavby a realizací malířské výzdoby. V nedávno vydaném korpusu Středověká nástěnná malba na Slovensku (Dvořáková–

Krása-Stejskal – 1978, s. 13) je dokonce stanoven předpoklad časového odstupu minimálně na jedno století. Na nesprávnost tohoto předpokladu jsem poukázal na jiném místě, především z hlediska stratigrafie omítkových vrstev a vrstev nesoucích nástěnnou malbu (Togner – 1981).

Apriorní předpoklad stoletého odstupu je podmíněn relativně přesným datováním nástěnných maleb, které vycházejí z objektivního hodnocení, technologie, malířského projevu, analogií apod., a typologickým charakterem sakrální stavby, jejíž vznik díky jisté indiferentnosti můžeme vcelku libovolně posunovat o sto i více roků před vznik nástěnné malby.

Obr. 1. Kraskovo, půdorys dnešního kostela.

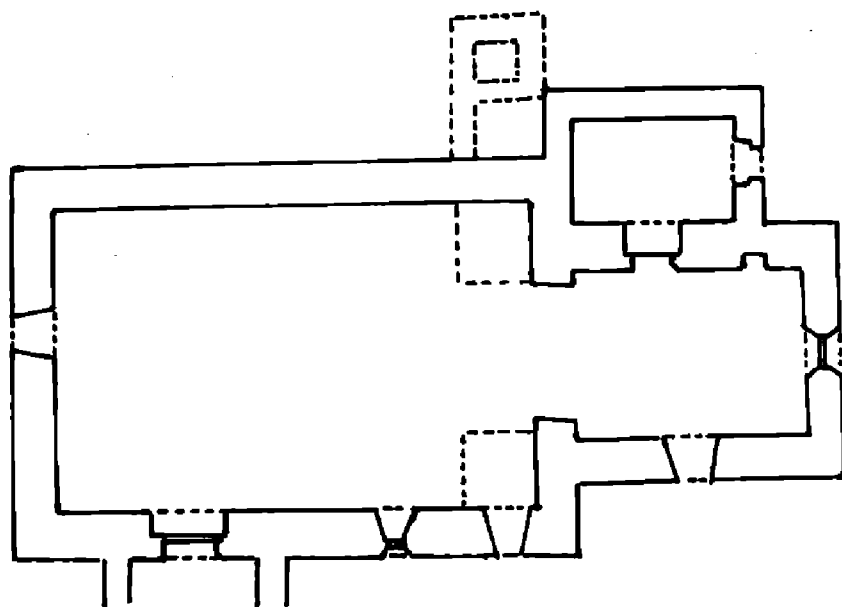
Obr. 2. Kraskovo, superpozice půdorysu dnešního kostela s odkrytým základovým zdívem starší stavby.

Charakteristickým příkladem tohoto apriorního předpokladu je hodnocení vývoje kostela v Kraskove (okr. Rimavská Sobota), kde právě díky archeologickému výzkumu došlo k vyjasnění časové etapizace vývoje objektu (Kovács – 1984).

Kostel v Kraskove má charakteristickou dispozici raně gotické sakrální stavby s plochostropou obdélnou lodí a rovným uzávěrem presbyteria. Presbyterium je sklenuté jedním polem křížové klenby a opatřeno původně jedním, východním oknem se středovým prutem a trojlístovou kružbou. Vzhledem ke svému typu a vcelku indiferentnímu formálnímu architektonickému aparátu (profilace žeber, patky, průběh vítězného oblouku apod.) byl vznik kostela dosud datován do poslední třetiny 13. století nebo do období okolo roku 1270 (Dvořáková–Krása–Stejskal – 1978, Togner – 1981). Tuto dataci do jisté míry podporovala i první písemná zmínka o obci z roku 1298. Podobně zde korespondovala i zpráva I. Krasku, že osadu založili italští kolonisté, specializovaní horníci, kteří byli povoláni kaločským biskupem Štefanem v závěru 13. století (Krasko – 1937). Situaci jen mírně komplikuje fakt, že dosud neznáme patrocínium kraskovského kostela a první zmínka o faře pochází až z roku 1462 (Hudák – 1984).

Presbyterium, vítězný oblouk a severní stěnu lodí pokrývají nástěnné malby, které po umělecko-historickém vyhodnocení můžeme ve svojí starší části jednoznačně datovat do 60.–70. let 14. století. Restaurátorský průzkum prokázal, že malby jsou realizovány částečně jako pravé fresko, to znamená, že arriccio těchto maleb je nahozeno přímo na původní stěny kostela. Zde tedy vzniká základní rozpor v časovém odstupu od výstavby kostela, předpokládaném v 70. letech 13. století a nástěnnou malbou vzniklou v 60.–70. letech století následujícího. Při akceptování tohoto časového odstupu dlouhého celé století, patrně nejsme schopni vysvětlit ponechání hrubé, neomítnuté nebo jinak upravené stěny v sakrálním prostoru po tak dlouhou dobu.

V souvislosti s komplexním průzkumem kostela byl v roce 1983 proveden v interiéru archeologický výzkum, který odhalil základy staršího kostela, asi o třetinu menšího, orientovaného ve shodě se současnou stavbou. V zásadě jde o stejný typ s obdélnou lodí a rovným uzávěrem presbyteria. Archeologický výzkum vedený dr. Štefanem Kováčsem z Gemerského múzea v Rimavské Sobotě, zde navíc odkryl i dva pohřby, které ovšem byly zapuštěny do základového zdiva staršího ob-

Obr. 3. Kyjatice, půdorys dnešního kostela. Na severní straně zakresleno odkryté osárium.

jektu a souvisejí tedy spíše s dnešní stavbou (Kovács – 1984). Podobně i další nálezo-
vý materiál je mladšího data a opět souvisí s dnešním kostelem. Ve svém typu
s malým šířkovým odstupem presbyteria od lodi a v základních rozměrech vyka-
zuje starší kostel v Kraskove výrazné analogie s kostelem v Abóde v sousední bor-
šódské župě (MLR). Abódský kostel datuje maďarský badatel K. Kozák do období
po tatarském vpádu, tedy okolo polovice 13. století (Kozák – 1965, s. 253).

Do období druhé polovice 13. století ale nejspíše do období 60.–70. let
13. století můžeme datovat i starší kostel v Kraskove, tedy v podstatě do období,
kam až dosud byl datován současný kraskovský kostel. Vzhledem k tomu, že všech-
ny další nálezy jsou datované až 16. stoletím (mince, keramika), stávají se nástěnné
malby datovací pomůckou „ante quem“ pro vznik dnešního kostela, jehož vznik
můžeme reálně předpokládat v závěru první poloviny 14. století.

Typologicky adekvátní kraskovskému kostelu je i další stavba v blízkých Ky-
jaticiach. Opět se zde setkáváme s obdélnou, plochostropou lodí a s mírně protaže-
ným presbyteriem ukončeným rovným závěrem. V tomto případě je presbyterium
zaklenuto jednoduchou valenou klenbou a osvětlováno východním oknem opatře-
ným rotulusovou rozetou. Podobně i vznik této stavby je dosud kladen do poslední
čtvrtiny 13. století (Dvořáková–Krása–Stejskal – 1978, s. 113–114, Togner –
1981).

Archeologický výzkum realizovaný v tomto roce a vedený dr. Václavem Ha-
nuliakem v interiéru i exteriéru kostela nepřinesl žádný direktní doklad, který by
toto časně datování potvrzoval. Všechny nálezy přinášejí dokladový materiál pouze
od druhé poloviny 15. století, ať již se jedná o nejstarší pohřeb v interiéru dato-
vaný mincí do tohoto období či o další nálezo-
vý materiál, který je spíše mladšího
data. Z archeologického hlediska je nepochybně zajímavé odkrytí osária u severní
exteriérové stěny kostela, které ovšem můžeme považovat za evidentní přístavbu
a datovat nejspíše 17. stoletím. Jen pro zajímavost – s podobným nálezem se setká-
váme i u kostela v Turčianském Jasene (okres Martin), tedy u stavby, která je
opět mimořádně exponovaná po stránce interiérové výzdoby nástěnnými malbami
(Dvořáková–Krása–Stejskal – 1978, s. 95–96). Ani zde archeologický výzkum ne-
prokázal dosud tradovaný vznik stavby v poslední čtvrtině 13. století, ale právě
ve shodě s nástěnnými malbami bude nutné posunout počátky turčianskojasenského
kostela až do závěru první čtvrtiny 14. století, do jisté míry i ve shodě s písemnými
zprávami.

Pro časně datování kyjatické stavby nejsou příliš příznivá ani další fakta.
První písemná zmínka o obci se objevuje až v roce 1413 a patrocínium kostela
máme doložené až v roce 1688. Navíc jde o zasvěcení sv. Cecilii, které je pro
středověk neobvyklé a v celoslovenském kontextu i ojedinělé (Hudák – 1984). Tím
nechci zpochybnit starší osídlení obce – ostatně Kyjatice jako významná archeolo-
gická lokalita daly název kyjatické kultuře z období mladší doby bronzové (Fur-
máněk – 1984).

U kyjatického kostela jsou tedy opět patrně prvním zachytným bodem nástěn-
né malby fragmentálně zachované v presbyteriu, které můžeme datovat zhruba do
80. let 14. století. Vznik kyjatického kostela se nebude příliš vzdalovat od vzniku
kraskovské stavby a můžeme jej datovat přibližně polovinou 14. století. Ve shodě
s archeologickými nálezy pak můžeme stavební vývoj kyjatického objektu rekon-
struovat asi následujícím způsobem.

První fázi výstavby můžeme klást do období okolo poloviny 14. století, tato
fáze respektovala dnešní půdorys a patrně i způsob zaklenutí presbyteria. Jejím
závěrem byla malířská výzdoba vnitřního pláště presbyteria a vítězného oblouku
ze strany lodi. V době okolo poloviny 15. století dochází z neznámých důvodů
(požár, válečné události apod.) k zřícení klenby presbyteria a zhruba v 60.–70. le-

tech k celkové přestavbě objektu. Zaklenutí presbyteria bylo obnoveno v původní formě za respektování původního rozponu a výšky klenby. Byla vystavěna sakristie na severní straně presbyteria a vybudován nový spojovací vstup. Na jižní straně lodi byl vybudován nový vstupní portál ve tvaru oslího hřbetu a okna lodi upravena do zhruba dnešní podoby. Po stranách vítězného oblouku ze strany lodi byly vybudovány kamenné menzy pro dvojici bočních oltářů, podobně jako u kraskovského kostela. Závěr této akce tvořilo vnitřní omítnutí celého prostoru, tedy i zaomítání první vrstvy nástěnných maleb v presbyteriu a na vítězném oblouku. Teprve na tuto omítku byla natažena poměrně silná vrstva vápenného nátěru a v této době, tedy v 60.–70. letech 15. století provedena druhá etapa malířské výzdoby na severní stěně s motivem Posledního soudu v nezvykle monumentálním pojetí. Pochopitelným důsledkem této stavební akce bylo i nové vysvěcení kostela, jak to dosvědčuje trojice konsekračních křížů, které ve dvou případech jsou vyryty a malovány až do omítky, která překrývá malby první etapy výzdoby. K další významnější úpravě dochází v první polovici 17. století jak o tom svědčí datace malovaného, kazetového stropu, kostelního mobiliáře apod. Patrně do této doby můžeme klást i vybudování osáří u severní exteriérové stěny lodi. Pro další osudy stavby máme již dostatek datovaného materiálu, ovšem ty již překračují rámec našeho zájmu.

Obr. 4. Kraskovo, detail malířské výzdoby interiéru s motivem Archanděla Michaela vážícího duše, okolo 1360.

Na příkladě dvou kostelů, v Kraskove a Kyjaticiach, jsem se pokusil jednak doložit neúnosnost teze o dlouhém časovém odstupu mezi výstavbou a interiérovou výzdobou středověkých objektů a především zdůraznit nutnost vzájemné konfrontace všech možností pro objektivní poznání skutečného vývoje středověkého objektu. Archeologický výzkum zde hraje nepochybně jednu z nejdůležitějších rolí. Na otázku co přináší pro práci historika umění můžeme odpovědět – objektivnější poznání a zvláště další prohloubení skepse vůči zaužívaným datovacím schematům. Posuzování čistě formálního, typologického schematu architektury je pro datování vzniku stavby jen velmi relativní pomůckou se značným časovým rozptylem a pro objektivní chronologické určení v podstatě neposkytuje oporu.

Retardace architektonických typů i architektonického tvarosloví je zvláště v okrajových oblastech patrně daleko silnější než jsme dosud byli ochotni připustit a právě výsledky archeologických výzkumů nám pomáhají ozřejmit její mechanismus.

Literatura

- V. Dvořáková, J. Krása, K. Stejskal, Středověká nástěnná malba na Slovensku, Praha-Bratislava 1978.
 V. Furmánek, Archeologický výzkum v Kyjaticích, in Obzor Gemera XV, č. 1, 1984, s. 32–33.
 J. Hudák, Patrociniá na Slovensku, Bratislava 1984.
 Š. B. Kovács, Archeologický výzkum v stredovekom kostole v Kraskove, in Obzor Gemera XV, č. 1., 1984, s. 34–36.
 K. Kozák, Borsod megye egyenes szentélyzáródású középkori templomai, in HOMÉ V, 1965, s. 253.
 M. Tognér, Poznámky k problematice středověké architektury na Gemeru, in Zborník prednášok zo seminára 10 rokov OSPSOP v Rožňave, Krásnohorské Podhradie 1981, s. 46–60.

Zusammenfassung

Zur Erforschung zweier mittelalterlicher Sakralobjekte in Kraskovo und Kyjatice

Die archäologische Erforschung zweier mittelalterlicher Sakralobjekte in Kraskovo und Kyjatice (Bez. Rimavská Sobota) hat die bisher überlieferte Datierung grundsätzlich geändert. Beide Kirchen gehören zu den sogenannten Kolonisationstypen der Sakralarchitektur mit baukünstlerisch recht sporadisch abgehandeltem architektonischem Apparat. Ihre bisherige Datierung ging vor allem vor der Typologie des mittelalterlichen Presbyteriums mit geradem Abschluß aus und man verlegte die Entstehungszeit in die zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts. In beiden Fällen kann man allerdings ihre Ausschmückung mit Wandmalereien relativ genau in die sechziger bis achtziger Jahre des 14. Jahrhunderts verlegen. Damit entstand ein grundsätzlicher Widerspruch zwischen der Datierung des eigentlichen Kirchenbaus und den fast um hundert Jahre späteren Wandmalereien. Überdies bewies die restauratorische Untersuchung, daß die Gemälde unmittelbar auf der Oberfläche des unbearbeiteten Mauerwerks verwirklicht wurden. Dieser Umstand steht im Widerspruch zum Aspekt des Sakralraums, der in diesem Fall ein ganzes Jahrhundert lang ohne inneren Verputz und jedwede Herrichtung geblieben wäre.

Im Fall Kraskovo kam es dank der archäologischen Untersuchung zur Enthüllung der Fundamente des älteren Baus, der nur in geringem Maß denselben Architekturtyp wiederholte. Ähnliche Funde aus dem Objekt in Kyjatice sprachen ebenfalls nicht für die bisher überlieferte sehr frühe Datierung. Die komplexe kunsthistorische, restauratorische und archäologische Rekognoszierung hat bewiesen, daß man beide Bauwerke in die Zeit um die Mitte des 14. Jahrhunderts datieren muß. Die frühere Datierung des Sakralobjekts in Kraskovo betrifft eher das ältere Bauwerk, das im Grundriß erhalten blieb.

Am Beispiel dieser beiden Kirchen versucht der Autor die Unglaubwürdigkeit der These vom langen Zeitabstand zwischen dem Aufbau und Innenschmuck mittelalterlicher Objekte zu belegen und betont vor allem die Notwendigkeit der Gegenüberstellung sämtlicher Umstände, die der Erkenntnis der tatsächlichen Bauentwicklung mittelalterlicher Objekte dienen. Auf die Frage nach dem Beitrag archäologischer Untersuchungen zur Arbeit des Kunsthistorikers empfiehlt er objektivere Beurteilungen und besonders erhöhte Skepsis gegenüber eingebürgerten Datierungsschemen. Die Beurteilung eines rein formellen typologischen Architekturschemas bedeutet bei der Datierung eines

Baus nur ein sehr relatives Hilfsmittel im Rahmen beträchtlicher Zeitstreuung, und bietet der objektiven chronologischen Bestimmung im wesentlichen keine verlässliche Stütze.

Die Verzögerung architektonischer Typen und sogar der architektonischen Formensprache, besonders in Randgebieten, ist offenbar viel stärker, als wir zuzugeben gewillt waren, und es sind gerade die Ergebnisse archäologischer Untersuchungen, die behilflich sind, ihre Mechanismen zu klären.

Abbildungen :

1. Kraskovo, Grundriß der heutigen Kirche.
2. Kraskovo, Superposition des Grundrisses der heutigen Kirche mit dem freigelegten Fundament-Mauerwerk des älteren Bauwerks.
3. Kyjatice, Grundriß der heutigen Kirche. An der Nordseite ist das freigelegte Beinhaus eingezeichnet.
4. Kraskovo, Detail der malerischen Ausschmückung des Interieurs mit dem Motiv des die Seelen wägenden Erzengels Michael, um 1360.

